

Кацярына ПІВАВАР,
кандыдат філалагічных навук

ЭТАПЫ ПАДРЫХТОЎКІ ЛІНГВІСТЫЧНАГА ДАСЛЕДАВАННЯ ШКОЛЬНІКАЎ НА ПРЫКЛАДЗЕ ВЫВУЧЭННЯ МОВЫ ТВОРАЎ ВАСІЛЯ БЫКАВА

УДК 811.1613'242'38

Артыкул асвятляе падрыхтоўку да абласнога і рэспубліканскага конкурсаў навуковых прац школьнікаў. Разглядаюцца этапы правядзення даследавання, даюцца парады для стварэння мовазнаўчых навуковых прац школьнікаў. Матэрыял будзе карысным пры планаванні і арганізацыі дзейнасці старшакласнікаў.

Ключавыя словы: *навукова-даследчая праца школьнікаў, ваенная лексіка, В. Быкаў, “Мёртвым не баліць”, “Сотнікаў”*.
The article covers the stages of preparation for the regional and national stages of the competition of scientific works of schoolchildren. The stages of conducting the research are offered, and practical examples are used to give advice on creating linguistic research papers for schoolchildren. The article will be useful for planning and organizing the work of high school students.

Сістэма лінгвістычнай падрыхтоўкі навучэнцаў сярэдніх агульнаадукацыйных устаноў прадугледжвае напісанне навуковых прац. Гэты від дзейнасці спрыяе фарміраванню важных кампетэнцый – вучэбна-пазнавальнай, камунікатывнай, сацыяльна-працоўнай, асобаснага ўдасканалення і г. д., а таксама стварае трывалую базу для паспяховага засваення вучэбнай праграмы ВНУ.

У артыкуле асвятляецца падрыхтоўка аўтарам навучэнцаў Віцебскага кадэцкага вучылішча ў межах працы на факультатыўных занятках у 2019/20 навучальным годзе да абласнога і рэспубліканскага этапаў конкурсу навуковых прац школьнікаў. Мэта – абагульненне вопыту навуковага кіраўніцтва даследчай дзейнасцю старшых школьнікаў. Аб'ект даследавання – структура навуковай працы навучэнцаў старшых класаў.

Як слушна адзначае А. Дзядова, “паспяховаму правядзенню навуковых даследаванняў шмат у чым спрыяе правільная, добра прадуманая арганізацыя навукова-даследчай работы, планавасць, этапнасць і паслядоўнасць. У працэсе працы над навуковым даследаваннем па беларускай мове лічым найбольш прымальным вылучыць наступныя асноўныя этапы правядзення навукова-даследчай працы. 1. Выбар тэмы навуковага даследавання. 2. Складанне плана даследавання. 3. Аналіз навуковай літаратуры па праблемах даследавання. 4. Збор фактычнага матэрыялу. 5. Апрацоўка атрыманага моўнага матэрыялу. 6. Аналіз моўнага матэрыялу, фармулёўка вывадаў. 7. Афармленне атрыманых вынікаў” [5, с. 19]. Пагаджаючыся з тэзісам, прапануем апісанне правядзення навукова-даследчай працы на канкрэтным прыкладзе.

1. Выбар тэмы навуковага даследавання.

Выбар тэмы – першы і вельмі адказны этап. На гэтым этапе ёсць некалькі магчымасцей – абранне навуковага кірунку (у межах структурнай ці параўнальна-гістарычнай парадыгмы даследаван-

ня) ці новай парадыгмы – антрапацэнтрычнай. Перавагі традыцыйных парадыгм: шляхі даследавання апісаны, ёсць вялікая колькасць навуковых прац, з чаго вынікаюць і мінусы – многія пласты беларускай мовы добра вывучаны, таму знайсці новы аспект ці аб'ект бывае складана. Разам з тым новы, антрапацэнтрычны, падыход – гэта свежы погляд на лінгвістыку, у якім адсутнічаюць строгія метады, але прысутнічаюць розныя трактоўкі асноўных тэрмінаў і спрэчныя пытанні. Лінгвісту-пачаткоўцу (школьніку) можа быць цяжка арыентавацца ў разнастайнасці сучасных даследаванняў, якія, тым не менш, прывабліваюць наватарскім поглядам (гендарны аспект, аспекты ўзаемадзеяння мовы і культуры, мовы і грамадства), навізнай аб'екта (мова сучасных песень, камунікацыя ў сацыяльных сетках).

У заяўленай працы мы выкарысталі традыцыйныя метады даследавання, але знайшлі новы аб'ект, які яшчэ не вывучаўся ў выбраным намі аспекце. Неабходна асвятліць тэму выбару аб'екта даследавання. Адзначыць арыгінальнасць і навізну, актуальнасць згодна з сучасным поглядам. Варта адсочваць юбілейныя даты. Так, у год падрыхтоўкі нашага даследавання адзначалася 55 гадоў з часу напісання аповесці “Мёртвым не баліць” і 40 гадоў з даты публікацыі аповесці “Сотнікаў” Васіля Быкава. Актуальнасць працы абумоўлена таксама важнасцю вывучэння лексіка-семантычных разрадаў у беларускім мовазнаўстве.

Выйгрышная, на нашу думку, прывязка да лакацыі даследчыка (у такім выпадку можа разглядацца творчасць пісьменнікаў-землякоў, што стала традыцыйным) або спецыялізацыя навучэнцаў. Невыпадкава намі была абрана ваенная лексіка ў якасці аб'екта, бо дзесяцікласнікі, якія займаліся лінгвістычным даследаваннем, вучыліся ў Віцебскім кадэцкім вучылішчы, для іх засваенне ваеннай лексікі – неабходны элемент праграмы гэтай навучальнай устано-

вы. Ахоп некалькіх аспектаў функцыянавання лексікі – у слоўніках, мастацкім тэксце – дазволіць выявіць разнастайнасць абранага лексічнага пласта. Планавалася таксама складанне слоўніка прафесійнага маўлення кадэтаў, якое ажыццявілася ў адным з дадаткаў працы.

2. Складанне плана даследавання.

Перад складаннем плана неабходна вызначыць мэту даследавання і задачы, якія будуць прадвызначаць тэматыку раздзелаў. Мэта – даследаваць ваенную лексіку ў некалькіх аспектах: гістарычным (на аснове лексікаграфічных прац ХХ ст.), функцыянальным (на матэрыяле аповесцей “Мёртвым не баліць” і “Сотнікаў” Васіля Быкава, а таксама на прыкладах метафарызацыі ваеннай лексікі ў маўленні, яе ўжывання ў фразеалагізмах, парэміях, афарызмах). Мэта прадугледжвала вырашэнне наступных задач: 1) вывучыць навуковую літаратуру па тэме; 2) апісаць станаўленне і развіццё ваеннай лексікі ў беларускай мове ў ХХ ст.; 3) разгледзець працы, прысвечаныя вывучэнню ваеннай лексікі ў беларускай лінгвістыцы; 4) скласці слоўнік ваеннай лексікі на матэрыяле аповесцей “Сотнікаў” і “Мёртвым не баліць”; 5) раскласіфікаваць зафіксаваныя адзінкі паводле семантыкі; 6) выявіць асаблівасці ўжывання ваеннай лексікі ў складзе фразеалагізмаў, парэмій, афарызмаў. У працы выкарыстаны апісальны метады з элементамі статыстычнага, супастаўляльнага, а таксама метады суцэльнай выбаркі.

Як бачым, праца выканана ў традыцыйным мовазнаўчым кірунку, аднак вылучаецца навізнай даследаванага матэрыялу. Варта не забывацца, што школьнае навуковае даследаванне – першы крок у навуку, таму пастаноўка зразумелых задач – апраўданае рашэнне.

У межах асвятлення структуры працы варта спыніцца на такім важным элеменце даследавання, як яго назва. Яскравая, запамінальная назва дапаможа выдзеліцца сярод канкурсантаў, запомніцца членам журы. Для гэтага нярэдка выкарыстоўваюцца арыгінальныя прыёмы, складаныя канструкцыі, цытаванне. Намі абраны афарызм і ёмкае апісанне зместу даследавання, што разам увасобілася ў наступную форму: «“Слова – магутная зброя”: ваенная лексіка ў гістарычным і функцыянальным аспектах» [1].

Змест працы традыцыйны, уключае ўводзіны, першы раздзел “Станаўленне і развіццё ваеннай лексікі беларускай мовы ў ХХ ст.», які мае аглядна-аналітычны характар, а раздзелы другі “Функцыянаванне ваеннай лексікі ў мастацкім тэксце (на прыкладзе аповесцей В. Быкава)” і трэці “Ваенная лексіка ў складзе фразем, парэмій і афарызмаў” заснаваны на ўласных навуковых росшуках. Таксама ў працы прысутнічаюць такія неабходныя элементы, як заключ-

чэнне, спіс літаратуры, дадаткі, што змяшчаюць увесь прааналізаваны моўны матэрыял.

3. Вывучэнне навуковых прац па абранай тэме.

Аналіз навуковай літаратуры па праблемах даследавання – першачарговы этап навуковай даследчай дзейнасці, ён можа папярэднічаць нават этапу фармуліроўкі тэмы, назвы і вызначэння структуры працы. Тут важна выявіць кола даследаванняў, у якіх асвятляліся падобныя тэмы. Гэта дазволіць пазбегнуць паўтору, прасачыць удалыя прыклады, падмацаваць тэарэтычную частку (з цытаваннем найбольш актуальных і аўтарытэтных прац). Так, пры аналізе мы высветлілі, што вывучэнню ваеннай тэрміналогіі ў мастацкім тэксце прысвечаны даследаванні Н. Гаўрош і І. Савіцкай [3; 4; 9]. Адно з іх заснавана на творах “Трэцяя ракета”, “Абеліск”, “Жураўліны крык”. Даследчыцы прыйшлі да высновы, што “дзякуючы высокай дакладнасці ў паказе вайны ў яе самых разнастайных праявах і глыбокаму пранікненню ў псіхалогію воінаў, іх духоўны свет, дзякуючы філасофскай заглыбленасці твораў Васілю Быкаву ўдалося расказаць пра сутнасць мінулае вайны-пачвары, паказаць трагедыю народа на вайне. Немалаважную ролю ў гэтым выканала ўвядзенне ў мастацкі дыскурс ваеннай тэрміналогіі” [4, с. 36].

Пошук артыкулаў, манаграфій можна ажыццявіць як прамым запытам у папулярных пошукавых сістэмах, так і зваротам да лакальных сістэм пошуку – Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, навучальных устаноў краіны.

4. Уласна навуковае даследаванне.

Непасрэднаму вывучэнню лексікі твораў В. Быкава папярэднічаў падрыхтоўчы этап, мэтай якога было засваенне паняцця ваеннай лексікі, вылучэнне яе пластоў, што значна аблегчыла пошук лексем у мастацкім тэксце.

Першы раздзел даследавання пад назвай “Станаўленне і развіццё ваеннай лексікі беларускай мовы ў ХХ ст.” прысвечаны агульнай характарыстыцы ваеннай лексікі, асаблівасцям яе развіцця ў розныя гістарычныя перыяды. Таксама вывучаны слоўнікі ваеннай лексікі ХХ ст. (гл.: [6–8] і інш.).

Праведзены аналіз лексікаграфічных прац паказвае, што гэты пласт беларускай мовы добра распрацаваны і можа выкарыстоўвацца ў маўленні вайскоўцаў.

Мэта другога раздзела “Функцыянаванне ваеннай лексікі ў мастацкім тэксце (на прыкладзе аповесцей В. Быкава)” – выявіць ваенную лексіку ў аповесцях “Мёртвым не баліць” і “Сотнікаў”, раскласіфікаваць па лексіка-семантычных групах, вылучыць вобразна-выяўленчы патэнцыял пэўнай лексічнай групы ў мастацкім тэксце.

5. Апрацоўка атрыманага моўнага матэрыялу.

На гэтым этапе даследавання праведзены збор фактычнага матэрыялу, які пазней быў раскласіфікаваны на лексіка-семантычныя групы.

Колькасныя характарыстыкі пададзены ў некалькіх табліцах і дыяграмах. У апошнім раздзеле даследаваліся словы з пераносным значэннем, фразеалагізмы, парэміі і афарызмы, у складзе якіх ёсць ваенная лексіка. У сучасным беларускім маўленні, а таксама ў мове газет выяўлены словы, што адносяцца да разраду ваеннай лексікі, але ў паўсядзённым маўленні ўжываюцца ў пераносным значэнні. У словаўтварэнні такі працэс называецца семантычнай дэрывацыяй. Напрыклад, у сучаснай публіцыстыцы шырока выкарыстоўваюцца адзінкі зброя, плацдарм, флагман і інш. Прамое значэнне слова зброя – ‘прылада, рэч для абароны ці нападу’, пераноснае – ‘сродак, спосаб для дасягнення, здзяйснення чаго-н.’: *Мастацтва павінна служыць зброяй для замацавання новага ладу жыцця; слова – магутная зброя.*

6. Фармулёўка вывадаў, афармленне атрыманых вынікаў.

Характарыстыка ваеннай лексікі ў гістарычным і функцыянальным аспектах паказала яе аб’ёмнасць і шматпланавасць. Вылучаныя ў яе складзе лексіка-семантычныя групы ахопліваюць вельмі шырокі спектр паняццяў ваеннай сферы: ад назваў матэрыяльных прадметаў (зброі, збудаванняў і г. д.) да маўленчых формул (загадаў, каманд). Таму вывучэнне ваеннай лексікі дазваляе разгледзець некаторыя спецыфічныя бакі жыцця народа – творцы мовы, а таксама дапамагае ў даследаванні слоўнікавага складу беларускай мовы ў цэлым.

Ваенную лексіку можна падзяліць на некалькі лексіка-семантычных груп. Гэта назвы асоб паводле рангаў воінскіх званняў і пасадаў (*кулямётчык, пілот*), розных відаў узбраення і яго элементаў (*аўтамат, кулямёт, гармата*), вайсковых падраздзяленняў (*полк, штаб, санбат, артылерыя, пяхота*), вайсковага абмундзіравання (*пілотка, гімнасцёрка*), відаў вайсковых збудаванняў (*акон, транзія*), знакаў ўзнагарод (*медаль “За адвагу”*), а таксама загады і каманды (*Стой! Назад!*).

У мастацкім тэксце зафіксаваны лексемы, якія ўзніклі ў маўленні салдат (намінацыі асоб: *бобікі, язык, Ванька-ўзводны, трыццацьчацвёрка, эмка*; словы, утвораныя ад агульных і ўласных назваў: *“тыгры”, “фердынанды”*). Ваенная лексіка ўжываецца для дакладнага стварэння вобразаў герояў: *шынялёк, мундзірчык*. Некаторыя словазлучэнні могуць быць незразумелымі без фонавых ведаў: *сувязь з лесам* – сувязь з партызанамі, бо яны хаваліся ў лесе. Руская мова выступала ас-

ноўнай мовай савецкага войска, таму ў маўленні салдат адзначаны русізмы: *красны армеец, арудзіі страляюць*. Зафіксаваны нямецкія словы, перададзеныя шляхам транслітарацыі: *русафіцырэн, хальт*. Разгледжаны пласт лексікі ўваходзіць у склад шматлікіх тропай – эпітэтаў, метафар, параўнанняў. Аўтарскія афарызмы адлюстроўваюць разуменне недапушчальнасці вайны, глыбокае асэнсаванне Васілём Быкавым жудасных падзей, сведкам якіх стаў сам пісьменнік: *“Вайна бязлітасная да кожнага”*.

Вывучэнне ваеннай лексікі ў складзе фразем, парэмій і афарызмаў прывяло да высновы, што ваенная сфера – важная частка жыцця грамадства, таму многія выразы сталі крылатымі: *браць на мушку, станавіцца ў строй, спальваць масты* і г. д. Змест беларускіх прыказак і прымавак, а таксама аўтарскіх афарызмаў на тэму вайны гуманістычны, антываенны. Аднак пры непазбежнасці ваенных дзеянняў неабходна быць смелым і да апошняга абараняць Радзіму.

Такім чынам, намі прапанаваны аналіз этапаў падрыхтоўкі навукова-даследчай працы. Навуковая навізна і значнасць заключаецца ў тым, што існуе пэўны недахоп практычных метадычных распрацовак, якія асвятляюць арганізацыю навуковай дзейнасці навучэнцаў сярэдніх агульнаадукацыйных устаноў. Спадзяемся, артыкул будзе карысны для настаўнікаў, якія маюць на мэце арганізацыю навуковай дзейнасці школьнікаў.

Спіс літаратуры

1. **Арлоў, К. С.** “Слова – магутная зброя”: ваенная лексіка ў гістарычным і функцыянальным аспектах / К. С. Арлоў, Д. С. Дзянісаў // *Эврыка* : материалы XI науч.-практ. конф. учащих учреждений образования Витебской области, Витебск, 14 ноября 2020 г. – Витебск : ВГУ им. П. М. Машерова, 2020. – С. 110–112.
2. **Быкаў, В.** Поўны збор твораў : у 14 т. / В. Быкаў. – Мінск ; Масква, 2005. – Т. 3 : Аповесці. – 656 с.
3. **Ваенны руска-беларускі слоўнік** [Электронны рэсурс]. – Менск : Інстытут мовазнаўства, 1933. – Рэжым доступу: slounuk.org. – Дата доступу: 10.09.2020.
4. **Гаўрош, Н.** Ваенная тэрміналогія ў мастацкім дыскурсе Васіля Быкава / Н. Гаўрош, І. Савіцкая // *Роднае слова*. – 2017. – № 1. – С. 35–39.
5. **Дзядова, А. С.** Сучасныя тэхналогіі падрыхтоўкі навукова-даследчых прац па беларускай мове : метадыч. рэкамендацыі / А. С. Дзядова. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2016. – 44 с.
6. **Практычны беларускі вайсковы слоўнік**. – Менск : Вайсковая камісія пры ІБК, 1927. – Ч. 1. – 251 с.
7. **Расейска-беларускі вайсковы слоўнік**. – Мінск, 1997. – 250 с.
8. **Русско-белорусский словарь для военных** / Н. Н. Кривко, В. В. Пулко, В. К. Романцевич, С. Е. Танана. – Минск : БелЭн, 1996. – 447 с.
9. **Савіцкая, І. У.** Ваенныя тэрміны ў беларускай мове: структурна-граматычная характарыстыка / І. У. Савіцкая // *Этнокультурный и социолінгвістыческий аспекты теории и практики преподавания языков* : сб. науч. статей. – Минск : БНТУ, 2015. – С. 427–434.